

Сучасні підходи до фінансування університетської науки в Україні

Current Approaches to Funding University Science in Ukraine

Людмила Бурдонос¹
Ludmila Burdonos

¹ *Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnytsky*
30 Sukhomlynskooho street, 08401, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.23-4](https://doi.org/10.22178/pos.23-4)

LCC Subject Category:
[LA173-186](#)

Received 12.05.2017
Accepted 15.06.2017
Published online 19.06.2017

Corresponding Author:
burdonos_lyuda@mail.ru

© 2017 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Анотація. У статті здійснено аналіз впливу фінансового забезпечення розвитку університетської науки на економічне зростання та розвиток науки й економіки знань. За допомогою аналізу сучасних підходів до організації університетської науки в зарубіжних країнах визначено тенденції її розвитку та реформування у контексті перспектив їх впровадження в Україні. Актуальним залишається удосконалення організаційно-економічного механізму управління наукою на усіх рівнях – від вищого навчального закладу до держави в цілому, спрямованого на одержання максимальної віддачі від високоінтелектуального потенціалу вищої школи.

Ключові слова: університетська наука; фінансування університетської науки; вища освіта; джерела фінансування.

Abstract. The article analyzes the impact of financial provision of university research on the economic growth and development of science and knowledge economy. With the help of the analysis of modern approaches to university research in foreign countries, its development trends and prospects in the context of reform implementation in Ukraine are determined. Improvement of the organizational and economic mechanism of science at all levels - from higher education institution to the state as a whole, aimed at getting the most out of the highly potential high school remains topical.

Keywords: university science; funding of university research; higher education; sources of funding.

Вступ

В контексті реформування вищої освіти актуальною вимогою стала потреба провести теоретико-методологічні дослідження наукової діяльності у вищій школі. Незважаючи на широке використання поняття «університетська наука» та існування значної кількості фахових робіт із загальної теорії наукової діяльності, поки що відсутня єдина признана теорія наукової діяльності вищого навчального закладу, не сформовані її концепція та методологія.

Формування наукової системи вищого навчального закладу – необхідна умова підвищен-

ня його конкурентоспроможності. Її метою є визначення і реалізація перспективних напрямків діяльності у двох аспектах: по-перше, розробці і впровадженню нових технологій освіти та удосконаленню процесу навчання; по-друге, підвищенню ефективності наукової та науково-дослідної діяльності.

Залишається вкрай низьким фінансування університетського сектору науки, обсяги якого у розрахунку на одного науковця суттєво уступають іншим секторам науки. Відставання університетської науки від сучасних потреб інноваційного розвитку підтверджується

матеріалами аналізу науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів України.

Питання теорії та практики фінансового забезпечення університетської науки досліджували українські вчені: Т. Боголіб [1], Є. Бойко [2], А. Пороховський [3], Л. Матвієнко [4], С. Салига [5], Л. Федулова [6], Г. Черевичний [7].

Метою дослідження є аналіз відповідності фінансового забезпечення університетської науки в Україні сучасним світовим тенденціям та обґрунтування напрямків оптимізації обсягів і джерел фінансування для підвищення ефективності вітчизняних освітніх інвестицій.

Результати дослідження

За останні декілька років у багатьох країнах були прийняті міри із мобілізації можливостей і потенціалу університетів для більш ефективної співпраці в економічному, соціальному і культурному розвитку. Все частіше результати усвідомлення необхідності корінних змін і модернізації у сфері вищої освіти стають предметом конкретних, орієнтованих на практичну реалізацію політичних та економічних реформ як в Україні, так і закордоном.

Міжнародний досвід показує, що у своєму прагненні підтримати конкурентоспроможність в умовах економіки, яка базується на знаннях, на рівні окремих країн відбувається посилення інвестиційної підтримки національних інноваційних систем, перш за все, на регіональному рівні. Перехід країн на виробництво наукоємних технологій і послуг, здатних приносити немалий економічний прибуток, призводить до посилення процесів диференціації у країні та за її межами за рівнем забезпечення новими знаннями і технологіями, сутність рівномірності поширення знань як такого і концентрації місць їх виробництва. Також поряд із необхідністю задовольняти соціально-економічні потреби регіонів за рахунок створення унікальних умов для кожного із них. Наприклад: за рахунок розвитку наукових виробництв, індустрій; кластерів, орієнтованих на виробництво наукового знання для потреб регіонів; посилення інтеграції інноваційної сфери із сферою наукових досліджень, а також освітнім і дослідницьким потенціалом університетів.

Основними джерелами виробництва та дисемінації знань, інновації у сучасному світі стають університети, орієнтовані на вироблення інноваційних рішень зі збереження конкурентоспроможності регіонів в умовах глобальної економіки знань із урахуванням специфіки національного і перш за все регіонального і місцевого розвитку.

Інтеграція університетів у суспільний розвиток, на думку закордонних дослідників, можлива за декількома основними напрямками:

- виробництво нового знання через науково-дослідницьку діяльність і використання потенціалу нових технологій;
- передача знань через освіту і розвиток людських ресурсів;
- внесок у соціальний і культурний розвиток міст, регіонів і країни в цілому;
- сприяння розвитку інновацій на регіональному і загальнонаціональному рівнях.

Своєю діяльністю із реалізації традиційних і співзвучних часу нових соціальних функцій університети здатні створювати сприятливе середовище для розвитку місцевих співтовариств, забезпечуючи тим самим умови для ефективного розвитку регіонів і країни в цілому.

За оцінками українських експертів сучасні проблеми, із якими стикається вища освіта в регіонах, носять суперечливий характер. Крім пошуку відповідей на сучасні виклики соціального і економічного розвитку, вироблення найбільш ефективних способів задоволення масового попиту на освітні послуги, так звані регіональні університети також вимушені враховувати багатоманітність напрямків соціально-економічного розвитку регіонів, обумовлену їх історичними, демографічними і географічними особливостями [7]. Вирішення цих завдань із сторони університетів передбачається шляхом розширення і підвищення розмаїття освітніх і навчальних програм, лібералізації управління університетом і активним розвитком зв'язків із місцевим співтовариством. Проте у міру посилення впливу регіональних факторів на розвиток вищої освіти виникає загроза руйнування цілісної освітньої системи всієї України, а також зниження якості і ефективності результатів її функціонування.

Факторами, які визначають сучасну роль вищої освіти у регіональному розвитку, виступають:

- глобальні тенденції, пов'язані із підвищенням вимог до освітнього рівня населення і відповідним ростом потреб в освітніх послугах;
- централізована система управління вищою освітою;
- недостатньо гнучка система фінансування і податкова політика, обмежені можливості і стимули для розвитку зв'язків університетів із регіонами;
- слабкий розвиток громадянського суспільства і місцевого самоуправління, який не дозволяє повністю використати потенціал університетів для вирішення соціальних проблем регіонів.

Сьогодні складається нова картина, яка вимагає спеціального вивчення. Сучасні умови пред'являють нові вимоги до вищу, дотримання яких необхідно для їх успішного довготривалого і ефективного функціонування. Для того, щоб займати важливе місце в житті свого міста, регіону, країни в цілому, відігравати значну роль, вищому навчальному закладу недостатньо виконувати звичні, традиційні функції освіти і розвитку досліджень. Від сучасних університетів вимагається участь, активна соціальна позиція, належність і інтегрованість до соціального, економічного і культурного життя свого міста, регіону і країни в цілому, що забезпечується за рахунок наступного:

- встановлення зв'язків і об'єднання зусиль із партнерськими вишами та іншими зацікавленими;
- надання можливостей безперервної освіти (навчання протягом всього життя) широким верствам населення;
- сприяння розвитку ринку праці не тільки за допомогою підготовки і професійної перепідготовки спеціалістів, але і через створення нових робочих місць;
- створення стимулів для розвитку нових знань, а також формування умов, які забезпечують випускникам працевлаштування випускникам за місцем отримання вищої освіти.

На нашу думку, в умовах укрупнення вищих навчальних закладів в Україні доцільно сформувати систему регіональних університетів, які стануть міжгалузевими, різнопрофільни-

ми утвореннями регіонів. Будуть центрами формування регіональних рівнів, інноваційної, економічної, політичної та культурної політики. Регіональний університет буде виконувати замовлення регіонів на підготовку висококваліфікованих кадрів у рамках потреб регіонального ринку праці. При цьому, фінансування має здійснювати на перших порах при підтримці держави із місцевих бюджетів. Університет має працювати на потреби регіонального бізнесу, при цьому підготовка фахівців має фінансуватися за кошти бізнесу. Особа має право отримати освіту за власний кошт, або при грантовій підтримці. Такий підхід перш за все забезпечить баланс ринку праці і ринку освітніх послуг, по-друге, забезпечить якість підготовки фахівців, по-третє, ефективність використання робочої сили, яка знайде використання за призначенням.

На прикладі США ми дослідили проблему ролі наукових досліджень у формуванні нової економіки. Вища освіта, університетська наука відіграють пріоритетну роль у національній економіці США, впливають на стан і подальший розвиток промисловості, науки, культури, в кінцевому результаті добробут країни і її становище у світі [1].

Вищі навчальні заклади США володіють значним навчальним і науковим потенціалом, вони обладнані сучасним обладнанням, яке дозволяє виконувати дослідження практично в будь-яких галузях науки і техніки. США досягли значних успіхів в економічному розвитку, їх досвід відносно ролі науки є цікавим для багатьох країн, тому дослідження ролі наукових досліджень у формуванні нової економіки є актуальним для України, яка прагне забезпечити умови для розвитку інноваційної економіки [6]. Основою розвитку інноваційної економіки являється наукова складова, розвиток науки і вищих навчальних закладах.

Університети США мають значні ресурси, які дозволяють здійснювати дорогі проекти в різних галузях – космонавтики, ядерної енергії, інформаційних технологій. У США найбільше лауреатів Нобелівської премії, які сьогодні живі – 158 осіб із 220 (52 фізики, 21 економіст, 35 хіміків і 50 біологів) [2].

Як відомо, велика частина фундаментальних досліджень в США виконується в університетах. Дуже велика роль університетів у забезпеченні інноваційних процесів у США. Важли-

вою складовою діяльності американських вишів поруч з навчанням являється виконання наукових досліджень, а також дослідно-конструкторських розробок. Рівень і обсяг досліджень, втілення їх результатів у значній мірі визначають становище країни в світовій системі. Наприкінці ХХ ст. витрати США на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи склали 227–247 млрд. дол. США – 2,7 % ВВП країни, для порівняння в Україні 0,8 %. За десять років витрати США на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи зросли вдвічі і нині складають 5,4 %, в Україні 1,3 %. Розподіл витрат на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи є наступним: фундаментальні дослідження – 16,1%; прикладні дослідження – 21,0%; дослідно-конструкторські – 62,8 %. Сьогодні на США приходить приблизно 43 % витрат на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи промислово розвинених країн Заходу і Японії. На початку ХХІ ст. США витрачали на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи стільки,

скільки Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада разом взяті. Проте цивільні витрати на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи в цих країнах були на 17 % більші чим в США [3].

Протягом 2004–2014 рр. частка фінансування університетської науки у загальному обсязі бюджетних коштів постійно скорочується і склала в 1991 році 16,4 %, а в 2010 – 6,3 %. У той же час відбувається значне зростання частки коштів державного бюджету у структурі витрат університетів на проведення наукових та науково-технічних робіт. Якщо у 2004 році кошти держбюджету склали 29,4 % загального фінансування університетської науки, а переважна частка (68 %) належала коштам вітчизняних та іноземних замовників, то у 2014 ситуація змінилася на протилежну – більше половини загальних обсягів фінансування належать держбюджету, а замовники покривають лише одну третину фінансування [5]. Динаміка змін у структурі фінансування університетського сектору представлена на рис. 1.

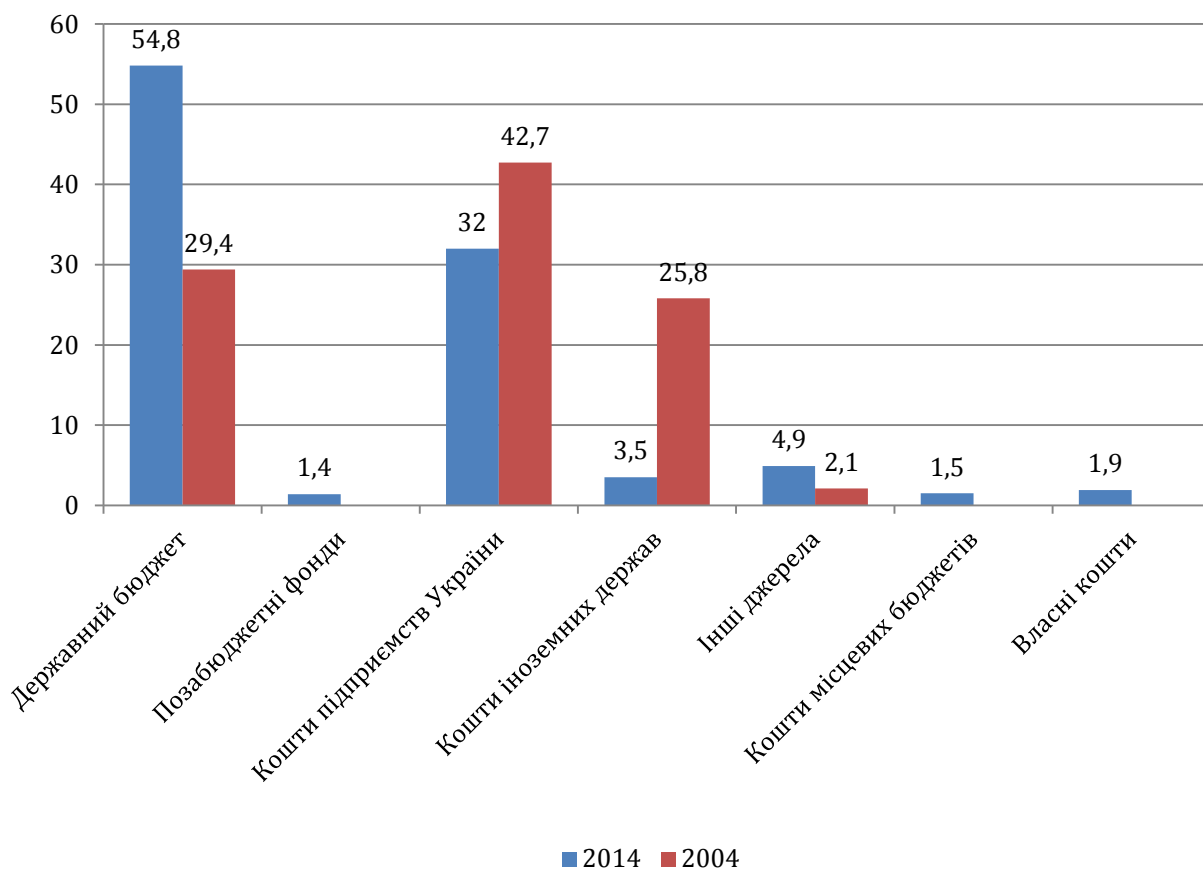

Рис. 1 – Структура джерел фінансування університетського сектору науки України у 2004 і 2014 рр., %

Багато провідних вишів України демонструють інноваційні підходи в організації освітньої і наукової діяльності – Міністерство освіти і науки України проводить семінари, де відбувається обмін інноваційним досвідом. Слід відзначити інноваційну роботу, що проводиться Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Дніпропетровським національним університетом, Національним технічним університетом «КПІ», Національними політехнічними університетами Харкова, Львова, Національним гірничим університетом Дніпропетровська, Національним економічним та торговельно-економічним університетом Києва, Національним університетом імені Івана Франка (Львів), Київським національним авіаційним університетом [4].

Проблема обмеженого фінансування науково-технічної сфери зумовлює проблему вибору відповідних науково-технічних та інноваційних пріоритетів, вимагає концентрації зусиль держави на вирішальних напрямках.

У наш час в Україні йде активне обговорення політики в галузі освіти на середню і довготермінову перспективу. У сучасному суспільстві велика роль університетів як інститутів суспільства, які виробляють знання і забезпечення випереджувальної підготовки науково-освітньої, технологічної, управлінської і культурної еліти, а також у концептуальному плані готових до розгортання структур інноваційного типу та інформаційних систем.

Потрібно підкреслити, що виробництво знань (тобто наукова діяльність) являється однією із важливих функцій університету. Вона забезпечує в інтеграції із навчальним процесом не тільки підготовку майбутніх учених, але і взагалі творчих спеціалістів, здатних до всіх складних явищ і процесам діяльності відноситися з позицій дослідника.

Зараз в країні йде активний пошук нової університетської ідеї. Завдання формування інноваційних підходів до розвитку вітчизняних

університетів виявилось вирішити не зовсім просто, так як думалося, коли в Україні у великій кількості почали виникати недержавні вищі, які в більшості випадків називаються університетами. Неспроможність багатьох з них призвела до ще більшої девальвації університетської ідеї.

На думку багатьох науковців, дослідницькі університети – це структура, яка дозволяє створити саме ту економіку знань, яка забезпечить розвиток інноваційної економіки.

Забезпечення діяльності дослідницьких університетів у значній мірі залежить від наявності фінансових ресурсів.

Висновки

Розвиток наукового потенціалу вищих навчальних закладів може здійснюватися через ефективніше використання бюджетних джерел фінансування та залучення позабюджетних коштів, для чого необхідно активізувати наступні чинники:

- розробку механізму кредитування та страхування підготовки кадрів;
- створення на підприємствах і в організаціях джерел фінансування підготовки кваліфікованих спеціалістів;
- вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства;
- роботу з підвищення ефективного комерційного використання об'єктів власності системи освіти, створення на цій базі централізованих фондів і резервів для підтримки науки освітніх закладів;
- розробку й удосконалення існуючого механізму проведення наукових досліджень і технологічних розробок у вищій школі;
- закріплення удосконалених технологій шляхом постійного підвищення якості і розширення мережі послуг вищого навчального закладу.

Список використаних джерел / References

1. Boholib, T. (2010). *Rol osvity i nauky u postindustrialnomu rozvytku Ukrainy* [The role of education and science in Ukraine postindustrial development]. Kyiv: Korporatsiia (in Ukrainian) [Боголіб, Т. (2010). *Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України*. Київ: Корпорація].

2. Boiko, Y. (1999). Suchasnyi stan i napriamky reformuvannia systemy vyshchoi osvity [Current status and directions of reforming higher education]. *Finansy Ukrainy*, 9, 46–51 (in Ukrainian)
[Бойко, Є. (1999). Сучасний стан і напрямки реформування системи вищої освіти. *Фінанси України*, 9, 46–51].
3. Porokhovskiy, A. (2006). *Jeftektivnost' jekonomicheskogo obrazovaniya* [The Efficiency of Economic Education]. *Voprosy jekonomiki*, 7, 108–112 (in Russian)
[Пороховский, А. (2006). Эффективность экономического образования. *Вопросы экономики*, 7, 108–112].
4. Matviienko, L., & Matviienko, R. (2006). *Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia innovatsiinoho potentsialu rehionu* [Directions efficiency innovation potential of the region]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia*, 4, 30–33 (in Ukrainian)
[Матвієнко, Л., & Матвієнко, Р. (2006). Напрями підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу регіону. *Науково-технічна інформація*, 4, 30–33].
5. Salyha, S., & Helman, V. (2007). *Finansove zabezpechennia vyshchoi osvity* [Financial support for higher education]. Zaporizhzhia: ZTsNTEI (in Ukrainian)
[Салига, С., & Гельман, В. (2007). Фінансове забезпечення вищої освіти. Запоріжжя: ЗЦНТЕІ].
6. Fedulova, L., & Kornieieva, T. (2009). *Derzhavna polityka rozbudovy ekonomiky znan: osoblyvosti realizatsii* [Public policy development knowledge economy: features implementation]. *Finansy Ukrainy*, 10, 3–18 (in Ukrainian)
[Федулова, Л., & Корнеєва, Т. (2009). Державна політика розбудови економіки знань: особливості реалізації. *Фінанси України*, 10, 3–18].
7. Cherevychnyi, H. (2007). *Vyshcha osvita Ukrainy: novatsii, problemy, perspektyvy* [Higher Education in Ukraine: Novelties, Problems, Prospects]. *Nauka ta naukoznavstvo*, 1, 107–112 (in Ukrainian)
[Черевичний, Г. С. (2007). Вища освіта України: новації, проблеми, перспективи. *Наука та наукознавство*, 1, 107–112].